

L., Pterostyrax hiopida S., Maakia amurensis Rupr., Prunus maakia Rupr., Amygdalus nana L., Indigofera gerrardiana Wall., Lespedeza bicolor Turc., Hamamelis japonica S. et L., Fontanesia phyllyreoides Lab., Tescoma radicans Juss. Завдяки роботам Аклі-

матизаційного саду широко розповсюдилися Catalpa speciosa Ward ex Engelm та C. Biognonoides Walt» [9]. Незаперечними, отже, є здобутки академіка М. Ф. Кащенко в галузі розвитку декоративного садівництва в Україні.

1. Воспоминания дочери ученого — М. Н. Кащенко — о работе Н. Ф. Кащенко с декоративными растениями Киевского акклиматисада. Рукопись. 50—60-е гг. — Інститут архівізування (ІА) НБУВ, ф. 11, оп. 2, спр. 124, 112 с.
2. Коханова Л. Л. Розвиток робіт з інтродукції і акліматизації рослин в установах Академії наук УРСР // Нариси з історії природознавства і техніки. — К.: Наук. думка, 1980. — Вип. 26. — С. 53—66.
3. Кащенко М. Т. Заходи КАС щодо підняття добробуту українського народу. — К., 1929. — 48 с.
4. Дубовик П. В. Наследство академика Кащенко для зеленого строительства: Рукопись, машинописная копия. — ІА НБУВ, ф. 11, оп. 2, спр. 58, 18 арк.
5. Калачевська К. С. Казанлинська троянда та її культура в Київському акліматизаційному саду // Журн. Біо-ботанічного циклу ВУАН. — 1931. — № 1—2. — С. 81—87.
6. Кащенко М. Ф. Огляд нелікарських культур Акліматизаційного саду Української академії наук // Наукові записки фізико-математичного відділу УАН. — 1925. — Т. 1, вип. 4. — С. 34—41.
7. Кащенко Н. Ф. Нужно искать новых медоносов // Пасека. — 1931. — № 3. — С. 34—36.
8. Гришко М. М. Академік Кащенко М. Ф. — видатний біолог-мічурунєць. — К.: АН УРСР, 1951. — 20 с.
9. Клименко С. В. М. Ф. Кащенко // Укр. бот. жур. — 1997. — Т. 54, № 3. — С. 308—312.

*O. Л. Рубцова,
здобувач*

Великі Моголи — засновники «райських» садів в Індії

Сади троянд займають чільне місце серед об'єктів садово-паркового мистецтва. Вивчення історії зародження цього виду садової композиції дає можливість відтворити цілісний процес формування садів троянд у контексті загальної історії садово-паркового мистецтва.

Особливу роль в садовому мистецтві грають східні сади, зокрема індійські, серед яких вирізняються «райські» сади, створені Великими Моголами.

Аналіз публікацій показав, що в літературі, яка стосується садів троянд, як українською, російською, так й іншими мовами, індійські сади не згадуються взагалі. Відомості про них є у М. Рандхаві [1], а також розрізнені дані містяться в деяких зарубіжних джерелах [2—5], де майже немає біографічних даних про засновників цих садів. Тому завданням наших досліджень було вивчити біографічні відомості про засновників індійських «райських» садів,

виявiti причини створення цих садів, з'ясувати, в чому полягають принципи їх композиції, оцінити склад рослин, проаналізувати архітектурно-планувальне рішення з точки зору садово-паркового мистецтва.

Великі Моголи — династія, котра правила в Індії з 1526 р. Її засновник Бабур був виходцем із Монголістану, як у той час називались території Середньої і Центральної Азії, що входили до складу імперії монгольського правителя Чінгісхана. Тому засновану Бабуром династію стали називати Моголами. Європейські мандрівники XVII століття називали цю династію Великі Моголи.

Під час їх царювання, яке продовжувалось майже 200 років, було побудовано 700 «райських» садів. Кожен з могольських імператорів будував один або декілька «райських садів». Ті з них, що збереглися, свідчать про чудовий смак їх творців.

Першим Великим Могольським імператором був Бабур (1483—1530), який вторгнувся в Північну Індію в 1525 році. З його царювання почалося «золоте століття» індійського мистецтва і архітектури, які поєднували художні стилі Персії та Раджастану.

Бабур привозив персидських майстрів і художників, щоб прикрасити будівлі цієї чужої йому землі в стилі рідного краю. Сумуючи за рідними горами, він ввозив рослини із Персії. Він інтродукував платани, які є тепер одними з найкрасивіших дерев в Кашмیرі, а також гвоздики, півники, нарциси, лілії, тюльпани. У 1526 році в Індію були привезені мускусні та дамаські троянди [3] і посаджені в саду Бабура в Агрі. Бабур дуже любив троянди і навіть своїх дочок назвав на честь цієї квітки. Найпрекраснішу дочку

він назвав Гульбадан (Троянрова стать). Старшу сестру Гульбадан звали Гульранг (Трояндовий цвіт), ще одну — Гульчіhra, або Трояндові щічки.

Бабур створив прекрасний сад Рам Багх в Агрі з піднятими оглядовими майданчиками і геометрично чіткими доріжками та водними каналами. На жаль, сьогодні від цього саду збереглося дуже мало.

Бабура змінив Хумаюн (1508—1556). Він був менш зацікавлений в будівництві садів, ніж інші імператори.

Після Хумаюна правив його син Акбар (1542—1605), який виявив значно більш широку далекоглядність і терпимість під час свого піввікового царювання. Він приймав іноземців, прагнув до припинення релігійних суперечок між підданими, намагався утвердити в Індії нову «божественну» віру, яка об'єднала б багато релігій. Кульмінацією його плюралізму було одруження Акбара з раджпутською принцесою, яке посилило індуїстський вплив у могольських садах. Індуїстське поклоніння квітам і деревам стимулювало їх вирощування для використання в жертвоприношеннях. З дружиною Акбара пов'язана ідея саду «місячного сяйва», коли в нічний час контури пагод, куполів, дерев, кущів та аромат квітів зливались в одній композиції і були захистком від спеки.

Наступним прийшов до влади Джахангір (1569—1627). Сади, які він створював, найвідоміші з усіх, закладених могольськими імператорами. Коли він був ще молодою людиною, він створив сад в Удайпурі, оточеному пагорбами. Його квіткові партери мали схожість із персидськими килимами. Сьогодні відвідувачі Удайпуря все ще можуть побачити цей сад.

ВЕЛИКІ МОГОЛИ — ЗАСНОВНИКИ «РАЙСЬКИХ» САДІВ В ІНДІЇ

Дружина імператора Джахангіра (рис. 1) вважається винахідницею трояндою олії. Цю подію М. Рандхава описує так. Нур Джахан, дружина Могольського імператора Джахангіра, готувалась до майбутнього бенкету.

За її велінням всі водойми в саду і палаці були заповнені трояндою водою і всім було суверо заборонено мити там руки й взагалі торкатися води. Приготування втомули Нур Джахан і вона заснула біля одного з басейнів. На світанку вона прокинулася і обійшла всі водойми для того, щоб перевірити, чи не забруднили в них воду. Раптом на поверхні води вона помітила масляну плівку. Подумавши, що у воду потрапив якийсь жир, Нур Джахан страшенно розлютилась і побажала дізнатися, чим була забруднена вода. Вона наказала переляканій служниці провести рукою по цій плівці, а потім дати їй понюхати. Як же вона здивувалась, коли виявилося, що зібрана з води олія має дуже приємний запах. Такий же аромат був і у плівки, зібраної з поверхні решти басейнів. Нур Джахан вирішила, що олія утворюється, як роса, із самої води, розтерла її по своєму тілу та одежі й попрямувала до імператора. Джахангір спав та, коли його розбудили, чудові пахощі привели його в захоплення, і радісна дружина розповіла йому історію відкриття трояндою олії [2].

Нур Джахан була видатною жінкою свого часу. Її батько Гійас-бег прибув в Індію з Персії і став одним з військових начальників Акбара, третього імператора з династії Великих Моголів [4].

Салім, старший син Акбара, побачив на новорічному базарі чудову дівчинку на ім'я Мехр-ад-Ніза і покохав її. Але у плані Акбара не

Рис. 1. Джахангір та Нур Джахан

входив цей шлюб і він негайно видав її заміж за одного із своїх військових начальників Шер-Афган-хана.

Салім, дочекавшись свого часу і зійшовши на престол вже під ім'ям Джахангіра, послав свого молочного брата Кутб-уд-діна намісником Бенгалії, давши йому наказ усунути Шер-Афгена. Шер-Афген прибув на аудієнцію до нового намісника, але, відчувши недобре, вихопив кинджал і убив Кутб-уд-діна, після чого загинув під ударами його прибічників. Через деякий час (у 1611 р.) Джахангір офіційно взяв шлюб з вдовою Шер-Афгена (їй на той час було вже 34 роки), якій він згодом дасть ім'я Нур Махал («Світло палацу»), а потім Нур Джахан («Світло світу»).

Красуня, яка одержала чудову освіту, талановита співрозмовниця, поетеса і гарний зневаєць персидської поезії, любителька полювання, покровителька живопису та архітектури, Нур Джахан захоплювалась внутрішнім оздобленням кімнат, дизайном прикрас, тканин, килимов і одягу. Джахангір був відданий їй і, мабуть, її привабливість для нього частково пояснювалась її готовністю розділити його захоплення, в тому числі як колекціонера і

садівника [4]. Вона приймала участь в плануванні відомих так званих «райських» садів, які згодом збудував для неї Джахангір. Це були Шалімар («Сад кохання») і Нішат («Сад насолоди») у славетній Кашмірській долині, яка мала винятково сприятливий клімат для садівництва [6].

Кашмірська долина, що пролягла у північній частині Індії, — величезна улоговина довжиною біля 150 км та шириною 40 км. Ця долина — ідеальне місце для саду, який уособлює досконалість загробного життя, тобто «райського» саду. Якщо де-небудь на Землі існує щось схоже на Щасливу долину Раса Селаса (мається на увазі повчальна повість відомого англійського очеркіста XVIII століття Самюеля Джонсона «Абіссінський принц», герой якої абіссінський королевич Рас Селас виховувався в прекрасній долині, де все було створено для веселоців і розваг), то це долина Кашміра. Ця долина оточена сніговими шпилями Гімалаїв, які переходять у зелені пагорби, а ті у свою чергу — в широкі озера. До найбільш своєрідних елементів Кашмірської долини належать плескаті тераси, відомі під назвою карев. У долині Кашміру, за даними [5], було побудовано біля 700 «райських» садів.

Цікаво, що «райські» сади виникли не на багатих землях Кашміру, а в пустелях Персії, де вони були зеленими оазами. Персидський сад являв собою прямокутну звичайно плескату ділянку, яку вузькі канали поділяли на 4 частини. Великі Моголи принесли планування персидських садів із собою в Індію. Але в Кашмірі, який був багатий на воду і мав гірський ландшафт, персидський дизайн саду був пристосований до більш благодатних умов. Розташовані біля підніжжя гір, де було

багато гірських річок і струмків, кашмірські сади виконувалися на терасах із широкими водними каналами і водоспадами. У садах було багато всіляких павільйонів.

На східному березі озера Дал на відстані п'яти кілометрів один від одного лежать найкрасивіші з кашмірських могольських садів — Шалімар Багх і Нішат Багх.

Шалімар розташований на східному березі озера Дал. З озером сад з'єднаний каналом шириною біля 11 м. Канал знаходиться всередині саду і служить головною його віссю. Через канал прокладені переходи з каменю. Стародавні платани, привезені в Кашмір, утворюють алею, всередині якої проходить канал. Товсті стовбури велетенських платанів служать стінами, а високі гілки — стелею для цього палацу просто неба. Сад розділений на три частини, або три зали (рис. 2). Кожен із залів огорожений стінами. Зали були розташовані один за одним як ряд терас з підвищеннем позначки над рівнем моря. Тому Шалімар — це, так би мовили, палац із садових залів, або сад, як палац.

Найнижчий зал («зовнішній сад») — зал для державних аудієнцій. Він закінчувався величезним павільйоном. Наступний складався з двох терас, у центрі його — павільйон для приватних прийомів. І найвищий зал, розташований на тлі величезних засніжених гір, — гарем, або внутрішній, «жіночий», сад. Пізніше сином імператора Джахангіра Шах Джаханом, який любив розкіш і відрізнявся вишуканим смаком, тут, на верхній терасі жіночого саду, був збудований чудовий павільйон із чорного мармуру. Він був оточений каскадом води і здавався казковим, коли вночі в нішах водоспадів запалювались лампи.

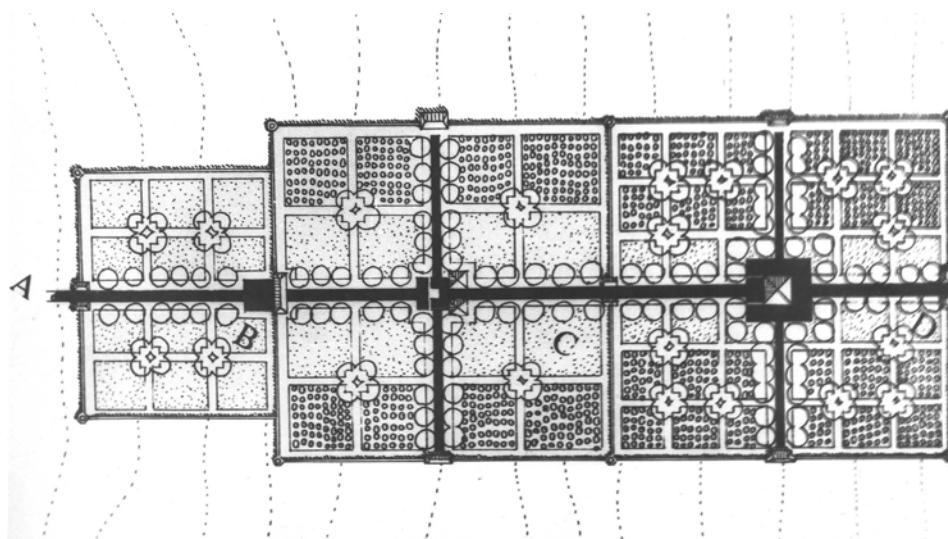

Рис. 2. Шалімар (план): А — канал, який впадає в озеро; В — зала для державних аудієнцій; С — зала для приватних аудієнцій; Д — гарем

Гори і озеро Дал створюють чудове тло і для Нішата. В озеро веде розкішна брама, через яку імператора везли на довгому вишуканому човні. Сад має 12 терас (за кількістю знаків зодіаку), які піднімаються з озера Дал в гори. На останній терасі — гарем. Кульмінаційна точка кожної тераси — водоспад. З обох сторін цих гіантських сходів росли чинари і кіпариси. Скрізь — троянди, півники, нарциси. Центральною віссю сада, як і в інших «райських» садах, є широкий канал.

У цих двох садах поєднання землі, неба і води створюють дуже сильне враження і навіть зараз здається, що слава могольських імператорів ширяє у повітрі, наче відблиски озера Дал [5].

За багатством, розкішшю та витонченістю культури двір нового імператора Шах-Джахана перевершував усі попередні. Арджуманд Бану, племінниця Нур Джахан, з якою він одружився у 1612 р., була

його улюбленою дружиною і одержала від нього ім'я Мумтаз Махал («Та, що обрана палацом») (рис. 3).

У 1629 р., коли вона народила чотирнадцяту дитину, дружина Шах-Джахана померла. Їй було 36 років, 17 з яких вона була одруженю.

Султан Шах-Джахан втратив не тільки улюблену дружину, але й мудру порадницю. Є відомості, що два роки він перебував у траурі, за іншими свідченнями, його волосся посивіло від горя. Тоді він поклявся збудувати надмогильний пам'ятник дружині, такий незвичайний, що ніщо в світі не зможе з ним зрівнятись. І зробити це йому вдалося. Мумтаз Махал спочиває саме в такій своєрідній гробниці, яка звуться Тадж Махал.

Будівництво Тадж Махалу тривало 22 роки, на ньому були зайняті 20 тисяч робітників, яких зібрали з усіх кінців Могольської імперії, із зачлененням майстрів із Самарканду, Ширазу і Турції. Усипальницю

побудовано з білого мармуру, який треба було доставляти на місце з каменяренъ Мекрана за 300 км. З Йемена привозили агати, зі Шрі Ланки — сапфіри, з Аравійського півострова — корали, а також багато цінних матеріалів з інших країн. Поверхня будівлі інкрустована тисячами коштовних і напівкоштовних каменів, а для орнаментів використовували чорний мармур.

Двері в Тадж-Махалі були із срібла, всередині встановили парапет із золота, а всипана перлинами тканина лежала на гробниці Мумтаз Махал, яку встановили на місці її спалення.

Будинок усипальниці розташований в кінці великого саду, заходити до нього треба через велику, навдивовиж красиву браму, яка символізувала вход до раю. Сади в Тадж Махалі — це перетнуті водними каналами зелені галявини, на яких росли кіпариси, гранати, ли-

мони, троянди. Тюльпани, півники, дзвоники вносили в сад свою чарівність [3].

Знайдені пропорції архітектурно-пластичних об'ємів Тадж Махалу створили його емоційно насычений образ. Безкінечно змінюючись у променях сонця і місячному сяйві, це дивовижне створіння не втрачає й монументальності надмогильного пам'ятника. Ясна композиція, строга симетрія, чіткість контуру геометричних форм, піднесеність споруди на високу квадратну платформу, мінарети висотою 45 м, які стоять поруч, тонкі, як свічки, — усе це увінчує купол, який ніби лєтить у повітрі. Доповнює цю красу білий мармур, який чітко вирізняється на темному тлі кипарисів у воді каналів. Це надає будівлі величі та урочистості.

Ця витончена архітектурна квітка з мармуру і самоцвітів повністю відповідає духу свого часу й призначенню.

Рис. 3. Мумтаз Махал та імператор Шах-Джахан

ВЕЛИКІ МОГОЛИ — ЗАСНОВНИКИ «РАЙСЬКИХ» САДІВ В ІНДІЇ

У 1658 р. син Шах-Джахана Аурангзеб захопив владу і дев'ять років, до самої смерті батька, тримав його під домашнім арестом у Агра-форті. Звідти Шах-Джахан міг бачити Тадж Махал.

У результаті досліджень можна зробити наступні висновки:

1. У XVI—XVII століттях в Індії спостерігався розквіт садового мистецтва та архітектури. Одну з головних причин цього ми бачимо в тому, що багатство і влада знаходились в руках правителів, які не тільки сприяли архітекторам і садівникам, але й самі любили й розуміли природу, збирави рослини, а також пристрастно захоплювались будівництвом садів.

2. За майже 200-річний період царювання Великих Моголів в Індії було створено біля 700 «райських» садів.

3. Ідея «райських» садів виникла в Персії і була перенесена в Індію.

4. Архітектурне вирішення індійських садів було схоже на пер-

сидське — те ж хрестоподібне геометричне планування.

5. «Райські» сади Індії відрізнялись від персидських:

- рельєфом місцевості: якщо персидські створювались на рівній поверхні, то індійські — на терасах;
- кількістю води у водяних обладнаннях: у зв'язку з наявністю горних річок в індійських садах канали були ширшими і багато використовувались водоспади.

5. У «райських» садах разом з іншими рослинами вирошуvalась велика кількість троянд.

6. Індійські сади мали різне призначення: сади-палаці і меморіальні.

Майбутнє дослідження садів троянд всього східно-азіатського регіону, а також порівняння їх з європейськими і американськими дасть можливість відтворити цілісний процес формування садів троянд у контексті загальної історії садово-паркового мистецтва.

1. Рандхава М. Сады через века. — М.: Знание, 1981. — 319 с.
2. Chandler J. The Romance of the Rose. — Boston: Charles T. Brandford Company, 1949. — 46 р.
3. Futehally L. Gardens. — New-Delhy: National Book Trust, 1990. — 71 р.
4. 5. Gavin H. Cities of Mughul India. — New Delhi: Vikas Publishing House Pvt Ltd., 1977. — 167 р.
5. Lamba M. B., Lamba B. Mogul Gradeur // Garden Design. — 1989. — Vol. 8, № 1. — P. 19—21.
6. Krussman G. Rosen, Rosen, Rosen. — Berlin; Hamburg: Verlag Paul Parey, 1974. — 447 s.